

УДК 811.161.2.81'276

Леся Ставицька (м. Київ)

ПРО ТЕРМІН ІДІОЛЕКТ

У статті розкривається понятійна сутність терміна **ідіолект** у його зв'язку з суміжними соціолінгвістичними термінами **етнолект**, **соціолект**, **гендерлект**, **криптолект**; а також окреслюється стратегія дослідження ідіолекту, яка полягає у врахуванні соціологічних характеристик людини-мовця, ситуації спілкування та часового періоду життя індивіда, протягом якого відбувається спілкування. Ідіолект стівіднесено із стилістичним термінопоняттям **ідіостиль**. Авторка наголошує на необхідності враховувати соціолінгвальні параметри мовної особистості письменника та розрізняти текст/дискурс при дослідженні ідіолекту як мовно-художнього феномену.

Ключові слова: ідіолект, соціолінгвістична біографія, соціолінгвістика особистості, мультілектність індивіда, соціолект, гендерлект, ідіостиль, дискурс.

Термін *ідіолект* посідає одне з центральних місць у лінгвістичній терміносистемі. В англomовний науковий обіг він був уведений приблизно в 40-х роках минулого століття; етимологія терміна досить прозора: грецьк. *idios* “свій, своєрідний, особливий” і *lect*, як у слові *діалект*, яке, своєю чергою, датується XVI ст. і походить від грецького *diálectos* “розмова, промова, полеміка, спосіб мовлення, місцева говірка, стиль” > *lectós* “наділений здатністю говорити”. У пострадянському лінгвістичному термінопросторі цей термін поширився приблизно з кінця 70-х років минулого століття. Грецький корінь *lectós*, який практично не вживається самостійно, виявився, як буде показано нижче, напрочуд життєздатним у соціолінгвістиці та суміжних дисциплінах на позначення варіативних репрезентацій мовної діяльності у певному соціокультурному просторі. У широкому розумінні ідіолект — це взагалі реалізація певної мови в устах індивіда, тобто сукупність текстів, породжуваних мовцем і досліджуваних лінгвістом з метою вивчення системи мови.

Ідіолект у вузькому значенні — тільки специфічні мовленнєві особливості певного носія мови. У такому аспекті вивчення ідіолекту

актуальне насамперед у поетиці, де основна увага приділяється співвідношенню загальних та індивідуальних характеристик мовлення (стилю), а також у нейролінгвістиці, де необхідно представити співвідношення індивідуальної і типової клінічних картин при різних видах розладу мовлення. Зупинимось докладніше на кожному з аспектів розуміння терміна у проекції на українську лінгвістичну традицію дослідження ідіолекту.

Загальні дефініції терміна *ідіолект* несуперечливі і типологічні за своєю природою: «специфічна мова індивіда, яка іноді визначається як “індивідуальний діалект”» [33: 455], «сукупність формальних і стилістичних особливостей, властивих мовленню окремого носія даної мови., взагалі [її] реалізація в устах індивіда, тобто сукупність текстів, породжуваних мовцем і досліджуваних лінгвістом з метою вивчення системи мови...» [5: 144], «мовна практика окремого носія мови; сукупність формальних і стилістичних ознак, що вирізняють індивідуальну мову» [8: 67], «неповторний спосіб спілкування, притаманний окремій особі; сукупність мовних і позамовних складових, чинників мовної та комунікативної компетенції окремого носія мови і культури» [1: 325–326].

Оскільки ідіолект — єдина мовна реальність, доступна безпосередньому спостереженню, деякі вчені, приміром німецькі молодогограматики, перебільшували онтологічну значимість ідіолекту і розглядали мову як сукупність ідіолектів. Справжньою реальністю в індивідуально-психологічній концепції Г.Пауля та його однодумців є індивідуальна мова: «Якщо керуватися положенням, що кожний індивід володіє власною мовою, а кожна з цих мов — власною історією, то дійдемо висновку, що на світі стільки ж окремих мов, скільки індивідів. Справжнє буття мови має місце тільки в індивідуумі, тому всі зміни в мові можуть мати свій початок тільки в мовленні індивідуумів» [4: 99]. Все ж молодогограматики не могли не розуміти, що тільки суспільство перетворює людину на розумну істоту, і для пояснення комунікативної функції мови було уведено поняття узусу: «Узус виступає як щось загальне в індивідуальних “мовних організмах”, як надіндивідуальна мовна абстракція, яка, протиставлена індивідуальній мовній абстракції, робить можливим спілкування. ...Справжньою причиною зміни узусу, за Паулем, виступає звичайна мовленнєва діяльність. ...Своєрідна вимова певної особи спочатку стає модою, а потім, поширившись серед членів колективу, що спілкуються між собою, — узусом, тобто загальноприйнятою нормою» [Там само: 100].

Повертаючись до широкого розуміння ідіолекту, наголосимо на його соціальній природі, на тій специфічній ознаці репрезентувати певний ідіом (літературну мову, територіальний або соціальний діалект), який поєднує в собі загальні й специфічні риси його структури, норми й узусу.

З огляду на сказане цілком можна пристати до визначення ідіолекту, запропонованого у єдиному поки що у пострадянському про-

сторі словнику соціолінгвістичних термінів, як «сукупності професійних, соціальних, територіальних, психофізичних, етичних, естетичних та ін. особливостей, що характеризують мовлення окремого індивіда» [26: 46].

Глибоким і конструктивним з погляду методологічної перспективи дослідження феномену ідіолекту видається його потрактування польськими соціолінгвістами: «Ідіолект — мова індивідуума, індивідуальний спосіб використання мовних засобів. Можна говорити про певний індивідуальний стиль, коли кожний мовець володіє більшою чи меншою мірою виразними індивідуальними мовними, стилістичними навичками, мовленнєвими звичками. ...ідіолект відображає не тільки особистість, переконання, темперамент, а певною мірою також нашу **соціолінгвістичну біографію** — індивідуальну участь в комунікативних ситуаціях як пережитих, даних у досвіді, так і актуальних з відповідною їм мовною поведінкою. Різниця між ідіолектами виявляється більшою мірою у сфері фонетики (вимови) і лексики, синтаксису, ніж на граматичному рівні (флексії, словотвір)» [35: 50].

У мікропарадигмі існуючих соціолінгвістик (мікро-, макросоціолінгвістика, соціолінгвістика мови, соціолінгвістика суспільства та ін.) ідіолект постає об'єктом соціолінгвістики особистості, яка вивчає соціально детерміновані особливості мови конкретного суб'єкта як результат його соціалізації.

Ідіолект у своєму соціолінгвістичному потрактуванні ніби всотує всі без винятку “лектальні” терміни соціолінгвістики, динамічна природа яких надає сутності, що стоїть за терміном, досить умовного та варіабельного характеру. А тому прийнято говорити про мультилектність індивіда.

Коротко розглянемо субгрупу термінів з цим коренем задля чіткого розуміння соціальної природи ідіолекту та загалом його лінгвальної сутності. У термінологічній субсистемі макросоціолінгвістики виробився ряд “лектальних” термінів на позначення мовних варіацій у континуумі контактних мов. У мовознавчій, переважно зарубіжній, термінології побутують термінолексеми з цим коренем на позначення мовних варіацій у посткреольському континуумі: *акролект* (acrolect) — найближчий до стандартної мови чи мови-суперстрату (мови-лексифікатора) різновид креольської мови, напр. місцевий варіант англійської мови на Ямайці [33: 13]; *базилект* (basilect) — найбільш відмінний від мови-суперстрату різновид креольської мови (ямайська креольська мова, протиставлена стандартній англійській) або найменш престижний варіант мови, як, наприклад, бруклінський варіант англійської у Нью-Йорку [33: 106]; *мезолект* (mesolect) — варіант мови у посткреольському суспільстві, що займає проміжне положення між базилектом і акролектом, зберігаючи зазвичай семантичні і синтаксичні риси, відсутні в акролекті і виявляючи тенденцію до мовної варіативності, скажімо, у межах стандартної ямайської англійської та ямайської креольської [33:

588—589]. *Етнолект* — такий варіант другої новозасвоєної мови, специфіка якого обумовлена впливом на неї рідної мови (чи мов) через інтерференцію. Приміром, особи з рідною українською мовою переносять на російську звичні фонетичні, синтаксичні та ін. риси.

Специфіка ідіолекту розкривається в континуумі контактних мов: інтерференційний вплив престижної мови позначається на ідіолекті у початковій фазі розвитку континууму.

Зрозуміло, що мовленнєва діяльність мовця регулюється приналежністю до певної соціальної групи: «Між визнаним діалектом або цілою мовою та індивідуалізованою мовою окремої людини можна виявити певний тип мовної спільності, яка ...є надзвичайно важливою для соціальної психології. Це різновид мови, який побутує серед групи людей, пов'язаних спільними інтересами. Такими групами можуть бути сім'я, учні школи, професійна спілка, злочинний світ великих міст, члени клубу, дружньої компанії з чотирьох-п'яти людей, які пройшли разом життєвий шлях, попри на відмінні професійні інтереси, і тисяча інших різноманітних груп» [23: 232]. Інакше кажучи, соціолінгвістична біографія індивіда обов'язково позначена *соціолектом*, до якого він об'єктивно належить, тобто мовними особливостями, притаманними певній соціальній (професійній, віковій, становій та ін.) групі, мікросоціальній спільності.

Розрізняють соціолекти з первинною професійно-комунікативною функцією: відкриті для розуміння професійні мови (напр. мова військових, лікарів, рибалок) та таємні жаргони (кримінальний, тюремний); соціолекти, визначальною для яких є експресивна функція: зрозумілі багатьом учнівський, студентський сленг і варіанти мови, що мають характер криптозабави (напр. таємна мова дітей). В англomовній термінології на позначення усіх таємних мов існує термін *криптолект* (cryptolect) — мова, призначена для внутрішньогрупового спілкування, незрозуміла для сторонніх (сімейні мови, дитячі мови, кримінальне аргo, технічний жаргон та ін) [33: 724].

На фактор приналежності до соціальної групи накладається низка інших соціологічних характеристик, таких екстралінгвальних ознак, що характеризують вікові, статеві, професійні особливості особистості, приналежність до різноманітних політичних і релігійних об'єднань і т.д. Виходячи з взаємного переплетення і тісної взаємодії цих ознак, можна передбачити, що мовлення, скажімо, професора філології відрізнятиметься від мовлення студента, якого він навчає, а ідіолект останнього своєю чергою суттєво відрізнятиметься від мовних звичок його ровесниці, яка працює офіціанткою.

За словотвірною моделлю зазначеного вище терміноряду був утворений термін *гендерлект* — «лексичні, емоційно-експресивні, граматичні, стилістичні та ін. особливості мови жінок vs. чоловіків у межах однієї етнічної, національної мови» [26: 28]. На позначення специфіки жіночої і чоловічої мовленнєвої поведінки відповідно побутують терміни *фемінолект* і *маскулінолект*. Прийнято говорити про певні

універсальні закономірності гендерно диференційованого самовияву на різних мовних рівнях, зокрема: «жіноча мова більш конкретна, емотивна і тропологічна, ніж мова чоловіків. Уважають, що для жіночої мови менш характерна інвективна лексика, але у той же час, якщо вони використовують її, видозмінюють (конкретизують) інвективи з більшою винахідливістю, ніж чоловіки, які орієнтуються на використання суто клішованих інвективних висловлень (хоча в не інвективному мовленні чоловіки використовують більше неологізмів, ніж жінки).

Якщо фемінолект особливо чутливий до прикметників (якісних, причому у вищому ступені), прислівників, сполучників, до конкретних іменників, дієслів пасивного стану, то маскулінолект — до абстрактних іменників, дієслів активного стану і перехідних дієслів, вигуків, прецедентних текстів» [24: 47–48].

Для фахівців із прикладної соціолінгвістики з їх цілком зрозумілим інтересом до біологічної, а не до соціальної статі, більш прийнятним виявився термін *сексолект* як стратифікаційний тип варіативності, занурений у стереотипні оцінки чоловічого і жіночого мовлення насамперед у сфері вимови та інтонації, що охоплює базовий сексолект (фіксує приналежність до вихідної біологічної статі, яка характеризується набором специфічних мовленнєвих проявів) та похідний сексолект (відповідає статі, яку намагаються імітувати за допомогою технічних засобів, шляхом природного наслідування або фізіологічної переорієнтації) [19: 137]. І гендерлект, і сексолект у поданому витлумаченні видаються багатьом дослідникам надто абстрактними, такими, що наголошують на окремішній гомогенності мовних спільнот чоловіків і жінок і на відмінностях між статями [16]. А тому пропонується вивчення проблеми мови і статі при розумінні мови не в термінах і з о л ь о в а н и х варіантів, не як абстрактного коду, а в аспекті її активного вживання [32: 175], де зазвичай нейтралізуються стереотипізовані відмінності між статями (чоловіча мова — тверда, різка, груба, вимоглива та ін., жіноча — тиха, спокійна, покірна, м'яка; жінки прагнуть рівноправності і взаємності з комунікативним партнером, а чоловіки — установлення ієрархічних стосунків).¹

¹ Постульовані у гендерній лінгвістиці відмінності у поведінкових та комунікативних стратегіях між статями легко зазнають критики при бодай мінімальній обсервації «мови, зануреної у життя»: «Одного разу Дарці потрапила на очі стаття якогось американського гендерного мудрагеля, де ледве не за аксіому стверджувалося, буцімто хлопчики більше «competitive», а дівчатка, навпаки, більше «cooperative». Тільки хлопчик міг з легким серцем зблягзукати таку дурницю. В чистому вигляді боротьба за владу ...як таку...: за виключне й неподільне право вести за собою цілий клас... — байдуже, куди, байдуже, на добро чи на зле... — ця боротьба, окрім як у первісних племен, найчастіше подибується таки серед дівчаток — від восьми до дванадцяти років. Потім, хвалити Бога, в них з'являються інші, цивільніші клопоти». [Забужко О. Дівчатка // У її ж: Вибрана проза. — Харків: Акта, 2004]. До речі, наведений пасаж перегукується з положенням гендерної психології: «...чим старша людина, тим більше вона намагається відповідати гендерним стереотипам. ...Дослідження домінант-

Як ідіолект проектується на інші “лектальні” феномени? Вичерпну відповідь на це питання може дати глибоке й всебічне дослідження окремого ідіолекту. Проте частково проілюструвати механізм цих проєкцій дозволю собі, оперуючи результатами дисертаційного дослідження О.Палінської про ідіолект Ольги Кобилянської в аспекті переключення мовних кодів німецька / українська, українська / німецька, німецька / польська та українська / польська в ситуації полілінгвізму на матеріалі епістолярної та щоденникової спадщини письменниці [14].

Ідіолект – сімейна мова як різновид соціолекту. У родині (дещо неоднорідно) вживалися три мови: українська, польська і німецька. Спілкування в родині українською мовою пропагував батько, Юліан Кобилянський, польська була мовою матері, Марії Кобилянської-Вернер, доньки спольщеного німця-емігранта, німецька увійшла до родинного спілкування з часу навчання братів Ольги в гімназіях, а згодом й інших навчальних закладах, які були переважно німецькомовними. Рідною мовою Ольги Кобилянської була українська, але функціонально першою слід визнати німецьку мову.

Ідіолект – гендерлект (феміолект). Цей аспект у дослідженні О.Палінської не проакцентований, але отримані нею результати цілком узгоджуються з гендерним спектром бачення мовної особистості О.Кобилянської, для якої вибір материнської мови став вельми симптоматичним. «Лінгвістичний вибір Кобилянської був символічним і амбівалентним. Вона вибрала українську як розмовну і материнську мову, хоча її мати була полячкою, яка почала розмовляти українською тільки після того, як одружилась з українцем, батьком Кобилянської. Таким чином, амбівалентність “материнської мови” може розглядатися як парадигматика творчості Кобилянської. Це має стосунок до меланхолії гендеру, під якими я розумію реструктуризацію жіночої ідентичності у патріархальному суспільстві і культурі. ...Меланхолія гендеру – це процес гендерної ідентифікації і алієнації “нової жінки” від своєї матері, яка ідентифікується з репродуктивною жіночою природою. ...Нова жінка О.Кобилянської переходить межі так званої “природної” (або материнської) національної, культурної і гендерної ідентичностей. Як говорить її емансипована героїня [оповідання «Ідеї»], “Народові треба було більше, ніж щасливих подруж, щільно зачине-

ності виявили дивовижне поєднання наявності і відсутності відмінностей між статтями: нема значних відмінностей у домінантності, але немає і її подібності, а є своєрідність статей у вияві різних форм цієї домінантності» [2: 228–229]. Цей факт зайвий раз доводить міждисциплінарний характер соціолінгвістики, необхідність її кооперування з іншими гуманітарними науками, особливо з психологією і соціологією. Пор. «Оскільки, з одного боку, мова є фактом соціальним, а з іншого боку, “в мові все є психічним” (Ф. Соссюр), а також у зв’язку з тим, що у мові діють і психічні, і суспільні фактори, ми повинні вважати допоміжними для мовознавства науками головним чином психологію, а потім соціологію» [12: 12].

них в панських кімнатах *щасливих*. Ба більше ще як “ідеалу” говорити лиш *матірньою* мовою”». [34: 167–168].

Соціальна база ідіолекту визначається не тільки в аспекті його стратифікаційного, а й ситуативного фактора з основним варіабельним елементом — ситуацією спілкування інформантів. «Ідіолект індивіда не монолітний, це комплекс відомих людині і використовуваних нею у певних відповідних комунікативних контекстах соціальних різновидів мови» [3: 195]. Саме під цим кутом зору, до речі, у гендерній проекції ідіолекту можна з повним правом говорити про комунікативні необхідності і навички мовців висловлюватися суто “*по-чоловічому*” і суто “*по-жіночому*”.

Отже, у точці перетину приналежності до соціальної групи, набору індивідуальних соціологічних характеристик і ситуації спілкування виявляється специфіка ідіолекту.

Наголосимо на тому, що ідіолект видозмінюється у різні періоди життя індивіда, і на позначення окремих ідіолектів у різні періоди життя мовців уживають термін *аннолект* (від лат. *annus* «рік»). Тому у найзагальнішому формулюванні ідіолект вживається на позначення індивідуальної мови, мовних навичок окремого індивідуума у певний часовий період, сукупності можливих висловлювань конкретного мовця у конкретний час.

Саме на основі сукупності ідіолектів, носії яких добре розуміють один одного, визначаються такі лінгвістичні феномени, як професійні, соціальні, територіальні діалекти і жаргони.

Рухливими є межі між територіальною й соціальною диференціацією мови, що й зумовило виокремлення соціодіалектології як напрямку соціолінгвістики. У діалектології на позначення нових територіально-системних утворень побутує термін *регіолект*: «Селянські говори існують і в наші дні, але їх радикальне перетворення уже визначене. Зникають старі російські територіальні діалекти, приходять нові. Власне, відбувається те, що притаманне й іншим мовам високорозвинутих етносів. Виникають нові територіально-системні утворення — регіолекти, які охоплюють зазвичай ареали ряду суміжних старих діалектів. Зникають у першу чергу невластиві літературній мові афікси і відповідно збільшується питома вага синтаксичних особливостей. Ідіолекти напівдіалектно-просторічної стихії перестають бути суто перехідними, тимчасовими, рухливими; вони перетворюються в системи більш стійкі, трансформуються в системи нових діалектів» [27].

Проблемі вивчення ідіолекту як складової ієрархії української діалектної мови присвятила низку праць Л.Фроляк [29 — 31]. Дослідниця визначає говір як сукупність ідіолектів, вказує на низку соціолінгвістичних параметрів, які виступають чинниками формування словника, граматичної будови індивідуального діалекту, визначають ступінь оволодіння говірковими і літературними нормами вимови, слововживання, синтаксису, а саме: говірка батьків, освіта, рід занять,

вік, час побутування в умовах говірки, контактування з іншими говірками (мовами) та ін. Спираючись на широку базу первинних джерел-текстів, здобутих у довготривалих спостереженнях над мовленням реальних інформантів, які проживають на території сучасної Донеччини, але переселились у регіон у ХХ ст. або чії пращури прибули сюди внаслідок масового переміщення з різних регіонів України до поч. ХХ ст., дослідниця виділяє чотири типи ідіолектів: 1) домігантний питомий діалект, що є найбільш стійким і виявляє найбільший опір іншодіалектному впливу; 2) ідіолект мішаного походження, який виник як поєднання питомої говірки одного з батьків, корінного члена мікросоціуму, та відмінної від цієї говірки, належної до того ж говору та наріччя; 3) іншосистемний ідіолект, що сформувався в іншому мікросоціумі, але вже набув рис мовної системи нової для нього спільноти; 4) питомий ідіолект, який зазнав впливу інших діалектів чи мов унаслідок відірваного проживання, роду занять, переконань особистості тощо.

У виявленні сутності феномену діалектної мовної особистості плідною видається інтеграція та взаємозбагачення власне діалектологічних та соціолінгвістичних парадигм наукового знання: «для дослідника [другого типу говірки й ідіолекту] цікавим є те, чи впливають якісь інші соціальні фактори на вибір дітьми мови одного із батьків. ...Для четвертого типу властивим є повернення до питомої говірки у віці від сорока до п'ятдесяти років, коли основні риси мовної системи мікросоціуму стають визначальними для ідіолекту незалежно від того, якою мовною системою він користувався до цього віку» [30: 210].

На окрему увагу заслуговує співвіднесення термінів *ідіолект* та *ідіостиль*. Не викликає жодного сумніву те, що в міждисциплінарній науковій парадигмі ідіостиль письменника перетинається з ідіолектом, індивідуальним стилем, авторським стилем, індивідуальним когнітивним простором. І все-таки серед дослідників немає одностайності у розумінні ідіолекту та ідіостилю письменника. Одні вчені отождожують ці поняття. В.П. Григор'єв зокрема підкреслює, що «усякий ідіостиль як факт сучасної літератури є одночасно й ідіолектом» [6: 4]. Інші вчені протиставляють ідіолект, або норму загальнонародної мови, ідіостилеві, або індивідуальному стилю письменника. Треті вважають ідіолект базою для ідіостилю, який своєю чергою трактується як індивідуальний стиль мовлення. Цілком зрозуміло, що попри абсолютну очевидність нероздільності понять *ідіолект* і *ідіостиль* письменника, між ними існує тонка диференційна межа, не враховувати яку не можна. Де ж пролягає ця демаркаційна межа? Насамперед слід чітко усвідомлювати, що **ідіостиль письменника ширший за його ідіолект, перше охоплює друге**: «...“ідіостиль” ...трактується як уся сукупність мовних виражальних засобів автора, у той час як компонентами ідіолекту є важливіші риси ідіостилю» [13: 56]. Ідіостиль вважають ширшим за ідіолект на тій підставі, що перший виступає «одночасно і стилем мови, і стилем мовлення, який диференціюється

на основі структурних або конструктивних протиставлень та співвідношень між поодинокими системами вираження» [20: 147]. Іншими словами, ідіолект — це сукупність індивідуальних особливостей, що характеризують мовлення окремого індивіда, а ідіостиль — індивідуальний стиль, сукупність основних стильових особливостей, які характеризують твори того чи того автора у певний період або всю його творчість. Ідіостиль письменника, включаючи в себе ідіолект, виявляється у мовній і комунікативній компетенції, усвідомленому виборі засобів спілкування, мовному чутті і смаку.

Терміни *ідіостиль* та *ідіолект* відповідно потрапляють у різні ряди співвідношень з поняттями мови і тексту. Під ідіолектом певного автора прийнято розуміти всю сукупність створених ним текстів у вихідній хронологічній послідовності, яка санкціонована самим автором, якщо тексти зазнавали обробки. Онтологічна закоріненість ідіолекту у хронологічні параметри творчості письменника позначається на засадах аналізу індивідуальної концептосфери письменника у динаміці цих параметрів, як приміром у дисертації О.В. Літус [11].

Ідіостиль постає як сукупність глибинних текстотвірних доміант і констант певного автора, які визначили появу цих текстів саме в такій послідовності. Під цим кутом зору ідіолект та ідіостиль співвідносяться між собою як поверхнева і глибинна структури в описах типу «Смисл \rightleftharpoons Текст». Представлена на поверхні множинність пов'язаних між собою мовних факторів, які складають ідіолект, функціонально закоріненена в “мовній пам'яті” і “генетиці лінгвістичного мислення” автора і в результаті зводиться до ієрархічної системи інваріантів, що організують так званий поетичний світ автора.

У випадку ототожнення термінів *ідіолект* та *ідіостиль* спостерігаємо не що інше, як механічне перенесення першого у стилістичну терміносистему. Чи правомірним є таке перенесення? На наш погляд, не зовсім, хоча б тому, що термін *ідіостиль* постав як симбіоз “ідіолект” (перша частина ідіо- вказує на соціокомунікативну природу індивідуального мовлення) і “**стиль**”, а тому оперуючи на перший погляд абсолютно синонімічними термінами *ідіостиль* і *індивідуальний стиль*, слід пам'ятати про умовно кажучи соціолінгвістичну складову першого. Ці поняття можуть синонімізуватися, але оперування терміном *ідіолект* зобов'язує дослідника враховувати екстралінгвальний фон мовотворчості письменника, а також різнотипні інтертекстуальні проєкції конкретних мовно-естетичних феноменів.

Наведена концепція співвідношення між “ідіолектом” та “ідіостилем” важлива в тому аспекті, що вона акцентує соціологічну заангажованість ідіолекту, апелюючи до понять хронологічних параметрів творчості письменника, феномену його мовної пам'яті (читай — соціолінгвістичної біографії), про яку йшлося вище: дата, місце народження і проживання, історико-культурні обставини, соціальне макро — і мікросередовище та ін., що визначають мовний код і окремого індивіда, і письменника.

У дослідницькій стратегії вивчення ідіолекту в лінгвоукраїністиці виразно проступає тенденція до його беззастережного ототожнення з ідіостилем. Приміром, в енциклопедії «Українська мова» в статті «Ідіолект» міститься тільки відсилка “те саме” до статті «Індивідуальний стиль» [28: 222]. І як наслідок — у працях молодих дослідників спостерігаємо сплутування значень двох термінів, коли ідіолект помилково співвідносять з глибинними текстовими структурами, а ідіостиль — з поверховими, екстралінгвальною основою творчості: «Існує думка, що коли йдеться про структурно-мовні особливості творів письменника, то вивчається його ідіолект, а ідіостиль — це сукупність саме мовленнєво-текстових характеристик індивідуальності письменника як МО (мовної особистості). Ідіостиль досліджують через виявлення особливостей екстралінгвальної основи: функціонально-стильової, жанрово-стильової та індивідуально-стильової» [18: 8].

Оперуючи термінами *ідіолект*, *ідіостиль*, молоді дослідники, на жаль, нехтують поверховими структурами текстів досліджуваних авторів. Соціолінгвальні параметри мовної особистості письменника враховуються вкрай побіжно, непослідовно; не береться до уваги еволюційна текстова динаміка творів. Хоча й згадуються факти біографії, екстралінгвальні чинники формування творчої особистості, але вони слабо в'яжуться з текстовими феноменами, не береться до уваги жанрове розмаїття мовної репрезентації ідіолекту [15; 17; 21 та ін.]. Ці роботи, виконані у річищі стилістики тексту, мають неабияке значення для стилістики, історії літературної мови, але їх зміст слабо корелює з поняттями ідіолекту або ідіостилу, винесених у заголовки.

Репрезентантом екстралінгвального фону творчості письменника постає авторський текст. У світлі вищесказаного не викликає жодних сумнівів постульована П.Ю.Гриценком думка про те, що «пізнання ідіолекту здійснюється шляхом аналізу насамперед текстів, у яких реалізована мовна діяльність ідіолекту, та моделювання мовного довкілля, яке впливало (могло впливати) на досліджуване індивідуальне мовлення та формування рис тексту» [7: 16]. Слід погодитись: «загальнозрозуміла і самоочевидна настанова — *початком дослідження мови художнього тексту є його текстологічний аналіз, з'ясування історії та руху тексту* — не була теоретично розвинута й належно реалізована у студіях лінгвістів» [Там само: 19], у той час, як «для мовознавчих студій канонічними залишаються рукопис тексту чи його факсимільне відтворення, а за їх відсутності — авторизовані прижиттєві видання» [Там само: 42]. Аналізуючи під цим кутом зору віддзеркалений у романі «Хіба режуть воли, як ясла повні?» ідіолект Панаса Мирного на акцентному, фонетичному, морфемному, граматичному, лексичному рівнях, П.Ю.Гриценко виявляє генетичні першовитоки мовного реалізму письменника: мовлення мешканців містечок, міст та їх околиць, з якими він був пов'язаний обставинами життя (Полтава, Миргород, Гадяч, Прилуки); від юнацьких років письменник виявляв сталий інтерес до фольклору, який був предметом (разом із братом)

занять; отримані дані верифіковані даними про сучасні говірки тих територій, з якими був пов'язаний Панас Мирний [Там само: 31 — 41].

Методологічно важливою видається й інша думка П.Ю. Гриценка: вивчення ідіостилю повинно спиратися не тільки на “хрестоматійні” тексти, а й на тексти інших стилів цього автора, зокрема, публіцистичні, наукові, епістолярні, есеї, щоденники [Там само: 17, 21]. Розвиваючи цю тезу, зазначимо, що вельми інформативними і корисними для опису ідіолекту письменника можуть стати не тільки вказані жанрові репрезентації, а й прижиттєві інтерв'ю, публічні виступи, а також спогоди про ту чи ту особистість, словом, те дискурсивне поле, що в той чи той спосіб регулює сприйняття творчості письменника у часовій динаміці існування його текстів.

Слід наголосити на особливій ролі епістолярної спадщини у дослідженні ідіолекту письменника як творчої особистості. Приміром, у коментарях до опублікованих листів Михайла Коцюбинського до Олександри Аплаксіної слушно сказано: «...головна цінність листів до Аплаксіної як літературного документа [полягає в тому], що тут акумульовано багатий матеріал для дослідження того, як реальні події та факти життя Коцюбинського, його повсякденні настрої та спостереження перетворюються в його повістях і малій прозі на явища літератури, набувають образности й багатозначности » [10: 341]. Для ілюстрації наведеного положення варто порівняти тексти листів, написані з Кононівки, де зароджувався задум «Intermezzo», та текст художнього твору: «Я просто сливаюсь с этой, голубой и зеленой, чистотой и сам становлюсь спокойнее и чище» [10: 79], «Я тепер маю окремий світ, він наче перлова скойка: стулились краями дві половини — одна зелена, друга блакитна — й замкнули у собі сонце, немов перлину» [9: 302]; «Со мной только что спущенные с цепи три громадные белые овчарки, злые и неукротимые... Приятно и жутко смотреть на их дикие курбеты во ржи, зная, что еще не освоившись, они могут броситься на тебя» [10: 77], «Може, вони [вівчарки] мене роздеруть, а може, приймуть запросини в поле» [9: 304]; «Возвращаюсь с поля, как библейский Исав — с запахом полевых цветов на одежде» [10: 79], «Пізно я вертався додому. Приходив обвіяний духом полів, свіжий, як дика квітка. **В складках своєї одержи приносив запах полів, мов старозавітний Исав**» [9: 304]. Неважко спостерегти, як окремі риси ідіолексикону письменника входять у ширше ідіостильове поле, обростають художніми деталями, дають художньо-асоціативний поштовх для появи оригінальних образно-сміслових утворень.

Понятійна сутність ідіолекту буде неповною, якщо оминати його відношення до дискурсу. Дотримання бодай тієї стратегії дослідження ідіолекту, що викладена вище, дає повне право оперувати поняттям “дискурс” стосовно конкретного тексту, а не уживати терміни *текст* і *дискурс* як взаємозамінні, як це, на жаль, часто трапляється у сучасних лінгвостилістичних дослідженнях. Маю на увазі усталене розуміння

дискурсу як складного комунікативного явища, що містить не тільки акт створення певного тексту, але й відображає залежність мовного твору від багатьох екстралінгвальних обставин — знання про світ, погляди, думки і конкретну мету мовця як його творця. Якщо дотримуватися думки, що «текст — ніби “застиглий” дискурс; це дискурс, який зупинили, вилучивши з нього живі обставини, учасників з їх психологічними, психічними, когнітивними, соціальними особливостями, часом, місцем, обставинами спілкування тощо» [1: 147], то, зрозуміло, що оперування поняттям “дискурс”, яке релевантне ідіолекту з усім його екстралінгвальним репертуаром, примушує дослідника зважати на останній.

Проникнення термінів соціолінгвістики, комунікативної лінгвістики у метамову стилістики — явище знакове для сучасного етапу розвитку лінгвостилістичних досліджень. Напр.: «Саме у ХХ ст. література проходить шлях від індивідуалістичної позиції до цінності індивідуальності і одиничного буття при одночасній соціалізації усіх сфер літературного життя. ...Поетична мова як така зазнає національного розшарування не тільки на діалекти, але й соціально-групові, жанрові, професійні мови, мови поколінь. ...У період свого виникнення і в кожен літературну епоху мова поетичної школи спирається насамперед на структури загальнонаціональної мови, надаючи їм додаткового естетично значимого виміру, всотуючи і функціонально перетворюючи засвоєні нею перехідні форми змішаних професійних, станових, класових і жанрових діалектів. Це пов'язане насамперед з тим, що поезія, якою б елітарною вона не була, зацікавлена в тому, щоб виявити у соціокультурному і соціально-мовному полі свого читача» [22: 10 — 12]. Не тільки ідіолект упевнено попрямував у стилістику, а й соціолект, під яким у лінгвопоетиці розуміють мову поетичної школи: «...поняття “соціальне”, співвіднесене з системою загальнонаціональної і загальнопоетичної мови, утворює мову школи, яка в цій системі становить собою “соціолект” — варіант мови, яка побутує у певному прошарку соціуму. Відносно поетичної мови, ідіолектом можна назвати один з можливих станів її системи, засвоєне індивідом і представлене в його творчості» [22: 32]. Поетичний ідіолект виступає як породжуючий поетичний світ, і структурні зв'язки усередині поетичного світу відповідають зв'язкам усередині функціонально-орієнтованої системи поетичної мови; в діахронії поетичний соціолект може бути представлений як імплікативно пов'язані системи, які змінюють одна одну. Методологічна стратегія сучасних лінгвостилістичних досліджень враховує соціальну реальність, якою просякнутий і окремий текст, і поетична ідіосистема, і мова літературного покоління, школи, напряму тощо. Отже, поетичний “соціолект”, як і ідіолект, становить собою один з можливих станів системи поетичної мови; лінгвостилістичний аналіз індивідуальних та системних мовно-естетичних утворень передбачає рух у напрямку «від поетичної мови до ідіолекту», «від ідіолекту до ідіостилю», «від ідіолекту/ідіостилю до соціолекту» [22: 34].

Коли йдеться про стилістичний аналіз художньої (поетичної чи прозової) мови певного літературного покоління, літературної школи, течії чи угруповання, про мову діаспорних письменників, абсолютно правомірно оперувати терміном поетичний (прозовий) соціолект.

В аспекті дослідження мови українських письменників-емігрантів (від ідіолекту до соціолекту, якщо такий напрямок релевантний, напр. Богдан Рубчак — поети нью-йоркської групи) варто пам'ятати, що істотною складовою індивідуальної соціолінгвістичної біографії буде час еміграції. Приміром, і мовна картина світу, і мовно-естетичні орієнтири емігрантів третьої хвилі будуть відрізнятися від мовної саморепрезентації емігрантів четвертої хвилі.

Власне, й самі тексти письменників-емігрантів можуть слугувати матеріалом для вивчення емігрантського соціолекту звичайних носіїв мови, як це видно з аналізу драми-оперети Василя Махна «Coney Island»: «...діяспорна українська з чималою купою запозичень на кшталт “евентуально” чи “клинувати фльори” vs сучасний суржик новоприбулих. Відповідно, мова — не лише ілюстрація іншого покоління, що вже не збирається в Народному домі на Мангетені думати й говорити про Україну: «Ну ви вобще, тут неможливо членські взноси з вас собрать, а ви — помощь Україні? Ви шо, перший год в Америці? То хай баняки їм і помагають. У нас інша задача, правильно я кажу?» [25: 36].

Підсумовуючи сказане, слід відзначити окремі теоретичні аспекти терміна *ідіолект* та відповідні стратегії його дослідження. Первісно вживаний на позначення особливостей індивідуального мовлення, детермінованих соціальними та психофізичними чинниками, цей термін посів центральне місце в термінології соціолінгвістики, комунікативної лінгвістики, діалектології, стилістики, психолінгвістики та ін. Основна стратегія дослідження ідіолекту полягає у врахуванні ієрархічної підпорядкованості ідіолекту “вищим” рівням соціально-мовленнєвої типізації, як-от *етнолект*, *соціолект*, *регіолект*, *гендерлект* та ін., а також соціологічних характеристик людини-мовця, ситуації спілкування та часового періоду життя індивіда, протягом якого відбувається спілкування. Транспозиція терміна у царину лінгвостилістичних досліджень примушує координувати його з поняттєво ширшим терміном *ідіостиль*, який охоплює риси ідіолекту з необхідним нашаруванням ознак індивідуальної поетики, художньої норми епохи, словесно-художньої традиції і вимагає від дослідника максимального врахування екстралінгвальних чинників мовної особистості автора та механізму породження індивідуального дискурсу.

1. *Бацевич Ф.С.* Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. — К.: Видавничий центр “Академія”, 2004. — 344с.
2. *Бендас Т.В.* Гендерная психология: Учебное пособие. — СПб: Питер, 2005. — 431 с.
3. *Беликов В.И., Крысин Л.П.* Социолінгвістика: Учебник для вузов. — М.: Рос. гос. гуманит. ун-т, 2001. — 439 с.

4. *Березин Ф.М.* История лингвистических учений: Учебник для филол. спец. вузов. 2-е изд., испр. и доп. — М.: Высш. шк., 1984. — 319 с.
5. *Виноградов В.А.* Идиолект // Русский язык. Энциклопедия / Гл. ред. Ю.Н. Караулов. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Большая Российская энциклопедия; Дрофа, 1998. — С. 144–145.
6. *Григорьев В.П.* Грамматика идиостиля. В.Хлебников. — М.: Наука, 1983. — 225 с.
7. *Грищенко П.* Ідіолект і текст // Лінгвостилістика: об'єкт — стиль, мета — оцінка; Збірник наукових праць, присвячений 70-річчю від дня народження проф. С.Я. Ермоленко / Відп. ред. академік НАН України В.Г.Скляренко. — К., 2007, с.16–43.
8. *Ермоленко С.Я., Бибиц С.П., Тодор О.Г.* Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів/ За ред. С.Я.Ермоленко — К.:Либідь, 2001.
9. *Коцюбинський М.* Зібрання творів у 7 томах. — К.: Наук. думка, 1973–1974. — Т. 2.
10. *Коцюбинський М.* Листи до Олександри Палаксіної. — К.: Критика. 2008. — 639 с.
11. *Литус Е.В.* Эволюция идиолекта писателя : На материале ранних и поздних рассказов А.П. Чехова: автореферат дис. ... кандидата филологических наук : 10.02.01. — Орел, 2004. — 19 с.
12. *Макаров М.Л.* Основы теории дискурса. — М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. — 280 с.
13. Очерки истории языка русской поэзии XX века. Поэтич. яз. и идиостиль : Общ. вопр. Звуковая орг. текста / [В. П. Григорьев, И. И. Ковтунова, О. Г. Ревзина и др.]; Отв. ред. В. П. Григорьев — М.: Наука, 1990. — 300 с.
14. *Палінська О. М.* Переключення мовного коду в ситуації полілінгвізму (на матеріалі ідіолекту Ольги Кобилянської): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.15 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2004. — 19 с.
15. *Переломова О.С.* Ідіостиль Валерія Шевчука: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України; Інститут української мови. — К., 2002. — 18 с.
16. Петренко А., Петренко Д. Социальные различия в использовании языковых вариантов. Сексолект как единица социолингвистического исследования // Проблемы взаимодействия языков и культур в посткоммунистических странах Центральной и Восточной Европы: Международная научно-практическая конференция: Сборник статей. — К.: Рідна мова, 1999. — С. 90–97.
17. *Півень В.Ф.* Ідіостиль поетичних творів Святослава Гординського: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Запорізький національний ун-т. — Запоріжжя, 2007. — 20 с.
18. *Пікалова А.О.* Вербалізація концепту ЛЮДИНА в поетичних текстах М.Стельмаха: автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківський національний педагогічний ун-т ім. Г.С.Сковороди. — Харків, 2008. — 20 с.
19. *Потанова Р.К.* Сексолект как составляющая экспертной фоноскопии в криминалистике // Гендер как интрига познания. — М.: Издат-во «Рудомино», 2000. — С.137–150.
20. Поэтика и стилистика, 1988–1990 [Сб. ст.] / АН СССР, Ин-т рус. яз.; [Отв. ред. В. П. Григорьев] Поэтика и стилистика, 1988–1990. — М.: Наука, 1991.— 238 с.
21. *Січкач С.А.* Ідіолект Тараса Шевченка і сучасні мовні норми: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут філології. — К., 2003. — 19 с.
22. *Северская О.И.* Язык поэтической школы: идиолект, идиостиль, социолект: Научное издание. — М.: Словари.ру, 2007. — 126 с.
23. *Сепир Эдвард.* Избранные труды по языкознанию и культурологии / В.Д. Мазо (ред.), А.Е. Кибрик (пер. с англ. под ред. и с предисл.). — М.: Издат. групп. "Прогресс", 1993. — 655 с.
24. *Сорокин А.* Феминолект и маскулинотет: модусы существования. // Психолингвистика в XXI веке: результаты, проблемы, перспективы. ХУІ международный симпозиум по психолингвистике и теории коммуникации. Тезисы докладов. Москва, 15–17 июня 2009г. — М.: Изд-во «Эйдос», 2009. — С. 47–51.
25. *Стахівська Ю.* Василь Махно.Coney Island. // Критика, 2008. — Ч. 10–12. — С. 36.
26. *Сулейменова Э.Д., Шеймерденова Н.Ж.* Словарь социолингвистических терминов. — Алматы: Казак університеті, 2002. 170 с.

27. Трубинский И. О новых территориально-системных образованиях в русской разговорной стихии <http://www.philol.msu.ru/~rlc2004/ru/abstracts/?id=93&type=doc>
28. Українська мова. Енциклопедія. Видання третє зі змінами і доповненнями. — К.: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М.П.Бажана, 2007.
29. Фроляк Л. Ідіолект гетерогенного походження у системі новоствореної говірки // Діалектологічні студії. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. — С. 132—140.
30. Фроляк Л. Ідіолект як частина говірки // Лінгвістичні студії. — Донецьк: Дон НУ, 2002. — Вип. 10. — С. 206—210.
31. Фроляк Л. Функціонування ідіолекту з південно-західною діалектною основою в умовах новоствореного говору // Українська історична та діалектна лексика: Збірник наукових праць.— Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. — Вип. 4. — С. 363—373.
32. A feminist dictionary / Cheri Kramarae and Paula A. Treichler with assistance from Ann Russo. — London; Boston: Pandora Press, 1985. — 587 p.
33. Concise Oxford companion to the English language / editor, Tom McArthur; assistant editor, Roshan McArthur. — Oxford; New-York: Oxford University Press, 1996. — 692 p.
34. Hundorova T. The Melancholy of Gender // Acta Slavica Iaponica. Journal of Slavic Research Center. — Hokkaido University, 2005. — Tomus 22. — P. 165—176.
35. Skudrzykova A., Urban K. Mały słownik terminów z zakresu socjolingwistyki i pragmatyki językowej). — Kraków—Warszawa, 2000. — 169 s.

Lesia Stavyts'ka (Kyiv)

ON THE TERM *IDIOLECT*

The article deals with the meaning of the term *idiolect* in connection with the related sociolinguistic terms *etnolect*, *sociolect*, *genderlect*, *cryptolect*, as well as the research strategy oriented toward sociological parameters of the speaker, communication situation and time span over which the communication is taking place. The term *idiolect* is brought into correlation with the stylistic concept *idiostyle*. The author stresses the need to take into consideration sociolinguistic parameters of the linguistic personality of the writer and distinguish the textual discourse in the study of the *idiolect* as a linguistic and artistic phenomenon.

Keywords: *idiolect*, social linguistic biography, sociolinguistics of the individual, plurality of the individual's *idiolects*, *sociolect*, *genderlect*, *idiostyle*, discourse.